

Examen HAVO

2023

tijdvak 2

tijdsduur: 3 uur

Nederlands

Dit examen bestaat uit 39 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 61 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Beantwoord de open vragen in correct Nederlands.

Geef niet meer antwoorden (zinnen, redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld één zin wordt gevraagd en je antwoordt met meer dan één zin, dan wordt alleen de eerste zin in de beoordeling meegeteld.

Maar ik b n gelukkig en ik b n productief

(1) “Het is geen afgunst, maar ik ga toch sommigen ontvolgen om niet elke keer geconfronteerd te worden met wat ik niet heb.” Dit bericht stuurde een vriendin van bijna dertig mij. Voor haar is het tijd om afstand te nemen van sociale media, en vooral van het succes dat daar ongebreideld wordt gedeeld. Mijn vriendin wil trots zijn op haar leven, maar dagelijks posts zien van anderen die carrière maken en een mooi leven leiden, geeft haar toch het gevoel dat ze het niet goed doet. Of in elk geval niet goed genoeg.

(2) En inderdaad, een uurtje scrollen en klikken op Instagram, Twitter en LinkedIn is niets anders dan kijken naar een successhow. Een oud-klasgenoot deelt een foto van sleutels in haar hand. Ze heeft net een huis gekocht met haar vriend. Een kennis is van baan gewisseld en is nu directeur van een groeiend creatief bedrijf. Een oud-studiegenoot plaatst elke dag een foto of video van hoe ze vroeg uit bed gaat om buiten te sporten, voor zij en haar strakke lichaam aan het werk gaan bij haar eigen bedrijf dat al sinds haar afstuderen een succes is.

(3) Nederlanders zitten gemiddeld anderhalf uur per dag op sociale media, blijkt uit recent onderzoek van marktonderzoeksbureau Newcom. Jongvolwassenen tussen de 20 en 39 jaar zitten er met zo’n 111 minuten per dag het meest op, na jongeren tussen de 15 en 19 jaar (160 minuten). Post na post beklijft het idee: het leven is maakbaar en succes een keuze.

(4) Een van mijn vrienden vraagt tijdens een brunch of hij niet een online lessenpakket moet kopen om te leren meer uit zijn dag te halen. Hij heeft een eigen onderneming, een vol sociaal leven en traint voor een triatlon. “Iets met beter plannen of productiviteit. Of juist mindfulness, zodat ik gelukkiger word?” Hij was een aanbieding tegengekomen: de cursus was afgeprijsd voor *early birds*.¹⁾

(5) Ik snap zijn behoefte. Als ik internet en sociale media afstruin, stuit ik op online cursussen, workshops en lezingen om beter te werken of gelukkiger te worden en elke keer slaat de twijfel even toe. Zal ik? De Instagramcursus *Leer productief werken*   49 euro kan uitstelgedrag en perfectionisme wegnemen en helpen “intuïtief productief” te zijn – wat dat dan ook mag zijn. Het online programma *Vandaag gelukkig, morgen succesvol* belooft me inzichten en technieken te geven voor een “mooier, positiever en gelukkiger” leven. “Al 1500 mensen” gingen me voor. Met een paar klikken maak ik mezelf een paar honderd, zo niet vele honderden euro’s afhandig, terwijl: ik b n gelukkig en ik b n productief. Maar kan ik niet nog gelukkiger worden? Hoe kan het allemaal nóg beter?

(6) Richard Layard, emeritus hoogleraar arbeidseconomie, noemt dit de *happiness paradox*. In zijn onderzoek naar geluk analyseerde hij de relatie tussen inkomen en geluk en concludeerde hij dat individuen nooit echt gelukkig kunnen zijn wanneer ze

85 hun eigen geluk vergelijken met wat
anderen hebben. Door het maken
van een vergelijking hebben ze
onvoldoende aandacht voor wat
henzelf gelukkig maakt.

90 **(7)** De vergelijkcultuur verklaart deels
ook de continue honger naar meer.
Er zal immers áltijd iemand beter zijn
of in ieder geval de beste. Het
vergelijken met anderen is iets van
95 alle tijden, zegt prestatie- en sport-
psycholoog Kelly Dekker. “Het lastige
nu is dat we ons met iedereen kun-
nen vergelijken. Vroeger keek je naar
je leeftijdsgenoten in hetzelfde dorp
100 of uit dezelfde buurt. Die stonden niet
heel ver van je af. Nu zie je door het
internet continu hoe iemand uit een
heel ander milieu en heel andere
omgeving presteert. Dat kan voor
105 onrust zorgen.”

(8) Online zien we louter de uitkomst,
benadrukt Dekker. “Je ziet zelden de
weg die iemand aflegt om bij een
punt te komen. We zien bijvoorbeeld
110 niet dat mensen supergestrest zijn of
uitgeput. We plaatsen trots de
resultaten, maar de weg ernaartoe
ontbreekt.”

(9) Ergens weten we dat sociale
115 media lang niet alles laten zien; toch
helpt dat maar weinig. “Als je continu
succesvolle mensen ziet, wordt het
steeds lastiger dat beeld te relati-
veren”, zegt Dekker. “We kunnen het
120 idee krijgen dat het leven draait om
resultaten behalen en doelen af-
vinken. Maar voor je iets gaat
nastreven, is het goed om je af te
vragen wat je zelf wilt in het leven.”

125 **(10)** Een oudere vriend adviseerde
me ooit het leven te zien als één dag:
tot 06.00 uur ben je kind. Vanaf dan
tot ongeveer 15.00 uur heb je de tijd
om veertig te worden. Om 18.00 uur
130 ga je met pensioen en de avond is
voor de laatste levensfase. “Hoe laat

op de dag is het dan nu bij jou? Zie je
wel dat je niet hoeft te haasten.”

(11) De 27-jarige freelancer Maaïke
135 Schneiders, die als ‘manusje-van-
alles’ in de media werkt, ziet zichzelf
ook ‘ingehaald’ worden door leeftijds-
genoten. “Ik heb precies dezelfde
stage gelopen als een leeftijds-
140 genoot. Zij heeft nu succes, zie ik op
Instagram. Ze heeft een vaste baan
en doet er dingen naast. Ik zie dat ze
superlekker gaat en ik weet natuurlijk
ook dat ze er hard voor werkt. Toch
145 denk ik vaak: waarom ben ik daar
niet?”

(12) Schneiders noemt online
‘grootheden’ als videomaker en
tekenaar Lize Korpershoek en Yara
150 Michels, oud-hoofdredacteur van
Linda Meiden en oprichter van blog
Chapter Friday. “Zij zijn ouder en
toch denk ik: wauw, dat wil ik ook.
Dan ga ik harder en meer werken,
155 terwijl ik al hard werk. En de druk om
te presteren neemt almaar toe. Als ik
eerlijk ben, voel ik me daar soms wel
ongelukkig door. Het lijkt alsof ik links
en rechts word ingehaald.”

160 **(13)** Wie denkt dezelfde weg te willen
volgen, moet dus mee, ook als dat
wringt met iemands capaciteiten of
portemonnee. Schneiders zou graag
een cursus volgen om efficiënter te
165 leren werken. “Als ik meer geld had,
zou ik zo’n cursus serieus over-
wegen. Nu lukt het gewoon niet.
Soms zijn die dingen wel 1000
euro...”

170 **(14)** Alles lijkt te koop, stelt psycho-
loog Dekker. “Mensen houden van
controle. Als zo’n cursus belooft dat
je in honderd dagen gelukkiger
wordt, denk je dat je dat nodig hebt.
175 Bedrijven maken slim gebruik van
onze hang naar controle en ons
streven naar zelfvertrouwen.”

(15) Toch wil Dekker benadrukken: er is nu eenmaal geen recept voor succes en vooral niet voor geluk. “Als je eenmaal die carrière, dat koophuis of dat getrainde lichaam hebt, wil dat niet zeggen dat je je altijd beter voelt. Zelfvertrouwen en trots zijn gevoelens. Gevoelens komen en gaan. Het is heel normaal dat je het ene moment denkt: ik voel me goed, en het andere moment: wat ben ik aan het doen?”

(16) Dat zoekende gevoel ontbreekt op sociale media. En hoe leg je écht geluk eigenlijk vast? Moet je dat wel willen vastleggen?

(17) Volgens de eerdergenoemde Layard, tevens een autoriteit op het gebied van onderzoek naar geluk, is een groot deel van de mensen verkeerd bezig in de zoektocht naar geluk. Nog altijd wordt te vaak gefocust op individuele successen die gericht zijn op winnen, op beter zijn dan een ander en op vrijheid, stelt hij. In zijn boek *Can we be happier? Evidence and ethics*²⁾ zet hij een andere definitie uiteen. Volgens Layard zitten de mensen die zich toeleggen op samenwerken met anderen, vertrouwensbanden opbouwen en onderdeel uitmaken van een groter geheel daadwerkelijk op de route naar geluk. Kwalitatieve banden met anderen leveren meer levensvreugde op dan het nastreven van kwantitatieve successen zoals veel volgers op sociale media.

(18) De afgelopen jaren is de mentale druk bij jongvolwassenen alleen maar toegenomen, ziet Jet Bussemaker, voorzitter van de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving. In 2018 publiceerde de Raad

al een essay waarin werd gepleit voor een maatschappelijke aanpak om die druk te verminderen. “Dat stuk heeft alleen maar aan urgentie gewonnen”, zegt Bussemaker nu. “Jongvolwassenen vergelijken zichzelf met elkaar, maar ook wij als maatschappij hebben nog altijd starre en knellende verwachtingen van de nieuwe lichten. We gebruiken te eenzijdige maatstaven: studiecijfers moeten hoog zijn, cv’s moeten volstaan met allerlei bijbanen, vrijwilligerswerk en stages. Het is alsof we in een ratrace zitten: alles moet snel, nu en perfect. De druk van buitenaf is groot en leidt behalve tot stress ook tot onrechtvaardigheid: de ene jongere kan bijvoorbeeld bewust allerlei extra functies op het cv zetten, terwijl de ander voor een ziek familielid zorgt. Als je mantelzorger bent, krijg je daar dan ook waardering voor? De levens van mensen zijn pluriform en die van jongvolwassenen ook.”

(19) Er is nadrukkelijk ook een rol weggelegd voor werkgevers, organisaties en onderwijsinstellingen, zegt Bussemaker. “We kunnen jongeren niet oproepen hun eigen pad te tekenen, terwijl de maatschappij op dezelfde manier blijft opereren.” Jongeren zou ze vooral willen zeggen: stop met vergelijken. “We moeten niet vergeten dat je op latere leeftijd ook nog kunt leren en carrière kunt maken. Laten we iets meer ruimte nemen met z’n allen. Je hoeft niet op je twintigste of dertigste al je hele leven te hebben uitgestippeld. Je kan nog een leven lang leren en jezelf ontwikkelen.”

naar: Raounak Khaddari
uit: Het Parool, 19 juni 2021

Raounak Khaddari werkt als journalist voor Het Parool.

noot 1 *early birds*: klanten die heel vroeg bestellen en daarom korting krijgen

noot 2 *Can we be happier? Evidence and ethics*: Kunnen we gelukkiger zijn? Bewijs en ethiek

Tekst 1 Maar ik ben gelukkig en ik ben productief

“Het is geen afgunst, maar ik ga toch sommigen ontvolgen om niet elke keer geconfronteerd te worden met wat ik niet heb.” (regels 1-4)

- 1p 1 Wat wil deze persoon volgens alinea 1 uiteindelijk bereiken met het mijden van de confrontatie?

Uit alinea 1 tot en met 5 blijkt wat de heersende gedachte is in de samenleving over een succesvol en gelukkig leven.

- 1p 2 Welke zin geeft die heersende gedachte het best weer?
- A Gelukkig en succesvol leven is vrijwel onmogelijk.
 - B Gelukkiger worden kun je leren met online cursussen.
 - C Je mag niet tevreden zijn met je eigen successen.
 - D Je succes en geluk heb je zelf in de hand.

In alinea 6 staat de *happiness paradox* centraal.

- 1p 3 Welke zin is de beste toelichting bij deze paradox?
- A Individualisme zorgt ervoor dat mensen niet echt gelukkig kunnen zijn.
 - B Juist ogenschijnlijk gelukkige mensen zijn in werkelijkheid ongelukkig.
 - C Mensen denken ten onrechte dat geld hen gelukkig kan maken.
 - D Mensen staan hun geluk in de weg door naar andermans geluk te kijken.

Richard Layard en Kelly Dekker benoemen in alinea 6 en 7 ieder een gevolg van het vergelijken van jezelf met anderen.

- 2p 4 Waar leidt het vergelijken met anderen toe volgens Layard en waar leidt het toe volgens Dekker?

Volgens alinea 7 en 8 heeft de komst van internet aspecten van het onderling vergelijken veranderd.

- 2p 5 Wat is er veranderd volgens alinea 7 en wat is er veranderd volgens alinea 8?
- Neem de alineanummers 7 en 8 over en schrijf je bijbehorende antwoord erachter. Gebruik voor je totale antwoord niet meer dan 25 woorden.

- 1p 6 Welk kopje vat de inhoud van alinea 11 tot en met 13 het best samen?
- A De constante druk om succesvol te zijn
 - B De grote invloed van beroemde voorbeeldfiguren
 - C De hoge uitgaven aan zelfontwikkeling
 - D De negatieve gevolgen van hard werken

- 1p 7 Welk kopje vat de inhoud van alinea 14 tot en met 17 het best samen?
- A De hang naar controle
 - B De zoektocht naar geluk
 - C Het streven naar zelfvertrouwen
 - D Het vastleggen van geluk

- 1p 8 “Dat zoekende gevoel ontbreekt op sociale media.” (regels 190-191)
Wat wordt met deze uitspraak bedoeld?
- A De onzekere route naar geluk wordt doorgaans niet gedeeld op sociale media.
 - B Gevoelens die leiden tot geluk worden zelden getoond op sociale media.
 - C Het is meestal niet mogelijk om geluk vast te leggen in een post op sociale media.
 - D Het recept voor succes en geluk is bijna niet terug te vinden op sociale media.

“Volgens de eerdergenoemde Layard, tevens een autoriteit op het gebied van onderzoek naar geluk, is een groot deel van de mensen verkeerd bezig in de zoektocht naar geluk.” (regels 194-199)
In alinea 17 geeft Layard aan wat mensen **wel** en wat mensen **niet** moeten doen in de zoektocht naar geluk.

- 1p 9 Citeer de zin waarin deze beide elementen voorkomen.

“Er is nadrukkelijk ook een rol weggelegd voor werkgevers, organisaties en onderwijsinstellingen, zegt Bussemaker.” (regels 248-251)

- 1p 10 Hoe moeten werkgevers, organisaties en onderwijsinstellingen de druk bij jongvolwassenen verminderen volgens alinea 18?
Zij moeten
- A de verwachtingen ten aanzien van jongvolwassenen bijstellen.
 - B duidelijke maatstaven opstellen voor de beoordeling van jongvolwassenen.
 - C jongvolwassenen zelf laten kiezen wat ze belangrijk vinden.
 - D niet meegaan in de druk die jongvolwassenen elkaar opleggen.

Zowel in alinea 10 als in alinea 19 worden adviezen gegeven.

- 1p 11 Welk advies blijkt uit beide alinea's?

tekstfragment 1

(1) Sociale vergelijkingen kunnen twee kanten op: omhoog en omlaag. We vergelijken onszelf in neerwaartse richting door te kijken naar mensen die er slechter voorstaan dan wijzelf.

(2) Dat is een manier om onszelf gerust te stellen. “Het is niet voor niks dat de programma’s van bijvoorbeeld Dr. Phil¹⁾ en Oprah Winfrey²⁾ zo populair zijn”, zegt sociaal psycholoog Paul van Lange, hoogleraar aan de Vrije Universiteit Amsterdam. In feite verzekeren we onszelf ervan dat het allemaal nog veel erger kan als we de misère bij Dr. Phil zien.

(3) “Door onszelf te vergelijken met mensen die slechter af zijn, voelen we ons korte tijd beter”, zegt Van Lange. Het is een handige truc die we inzetten om te kunnen omgaan met teleurstellende gebeurtenissen in ons eigen leven, zoals ontslag of ziekte.

(4) Neerwaartse vergelijkingen gebruiken we dus om ons beter te voelen. Daartegenover staan de ‘opwaartse vergelijkingen’ die we maken als we iemand zien die beter presteert dan wijzelf. Vaak gebeurt dat onbewust: wanneer een collega vertelt dat hij gisteren twintig kilometer heeft hardgelopen ga je automatisch bij jezelf na wanneer je zelf voor het laatst sportte. Dat kan een stimulans zijn om zelf ook aan je conditie te gaan werken. Goed voorbeeld doet immers goed volgen: van kijken naar iemand die beter presteert of het beter heeft, kun je leren wat je eigen zwakke plekken zijn en hoe je kunt groeien.

*uit: Eva Gabeler, ‘Dag perfectie! Hoog tijd voor wat online eerlijkheid’
in: www.psychologiemagazine.nl*

noot 1 Dr. Phil McGraw gaat in zijn talkshow met mensen in gesprek over hun dagelijkse problemen.

noot 2 Oprah Winfrey sprak in haar talkshows over uiteenlopende onderwerpen met uiteenlopende (beroemde) gasten.

Zowel in tekstfragment 1 als in tekst 1 komt het vergelijken met anderen aan bod.

- 1p 12 In welk opzicht verschillen tekstfragment 1 en tekst 1 als het gaat om het effect van vergelijken?
Geef antwoord in één of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 25 woorden.

In alinea 11 en 12 van tekst 1 vergelijkt Maaike Schneiders zichzelf met anderen.

- 1p 13 Geef op basis van de informatie in tekstfragment 1 aan of hier sprake is van een neerwaartse of een opwaartse vergelijking. Leg je antwoord uit. Geef antwoord in één of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 25 woorden.

Tekstfragment 2 gaat over de app HappyWe, die werd ontwikkeld door onder anderen Chiel van der Linden.

tekstfragment 2

(1) *HappyWe* past in de trend die is ontketend door het wetenschappelijke bewijs dat de meeste mensen aanzienlijk gelukkiger worden als ze regelmatig opschrijven wat er goed gaat in hun leven. Sindsdien is er een scala aan dankbaarheidsdagboeken op de markt gekomen, zoals *The Five Minute Journal*¹⁾ uit Canada, waarin je 's avonds onder meer 'drie geweldige dingen die vandaag gebeurden' noteert.

(2) Prachtig, dat steeds meer mensen hun "hersenspatronen voor dankbaarheid" trainen, vindt Van der Linden. Maar zo'n dagboek kun je niet gemakkelijk delen met anderen. Wat je schrijft in *HappyWe* wél.

(3) Het lezen van elkaars geluismomenten zorgt volgens hem voor een extra positief effect. Vervolgens kun je de ander ook via een smiley laten weten dat je 'happy' wordt van diens bericht. Eventueel voorzien van een persoonlijke reactie, die vaak blij maakt om te schrijven én te ontvangen. "Veel vliegen in één klap dus", zegt Van der Linden.

naar: Ykje Vriesinga, 'Geluk is er om te delen, dus daar is nu een app voor'

uit: NRC, 21 oktober 2021

noot 1 *The Five Minute Journal*: Het vijfminutendagboek

Stel je voor: in de les maatschappijleer ga je discussiëren over de vraag of de app *HappyWe* wel of geen geschikt hulpmiddel is om gelukkiger te worden. Ter voorbereiding op de discussie verzamel je uit tekst 1 argumenten die voor of tegen het gebruik van de app kunnen pleiten.

- 4p 14 Neem onderstaande tabel over en vul hem aan met argumenten voor en tegen. Gebruik hiervoor alinea 6, 16 en 17 zoals aangegeven in de tabel. Noteer maximaal één argument per vakje.

argumenten voor	argumenten tegen
alinea 6:	alinea 6:
alinea 17:	alinea 16:

- 2p 15 Welke zin geeft de hoofdgedachte van tekst 1 het best weer?
- A Door druk vanuit de maatschappij en sociale media richten jongvolwassenen zich uitsluitend op kwantitatieve successen, wat een averechts effect heeft op hun persoonlijke ontwikkeling.
 - B Jongvolwassenen krijgen vanuit de maatschappij en via sociale media de boodschap dat succes een keuze is, waardoor zij steeds meer hun best gaan doen, maar hun zoekende gevoel niet verdwijnt.
 - C Maatschappelijke verwachtingen en het vergelijken met anderen op sociale media leggen een grote druk op jongvolwassenen en staan levensvreugde in de weg.
 - D Onder druk van sociale media en de maatschappij vergeten jongvolwassenen vaak dat je een heel leven hebt om gelukkig te worden.

Politiek debat hoort juist in de schoolbank

(1) “Nee, bij ons op school hebben we het niet over de verkiezingen gehad”, zo vertelde mijn zoon. Zijn docenten in 3 vwo gaven aan dat het lastig is om over politiek te praten zonder je eigen mening te delen. Daarom hadden ze besloten om het er niet over te hebben. Politieke socialisatie vonden zij iets voor thuis, niet voor school.

(2) Uit mijn onderzoek naar scholierenverkiezingen weet ik dat aandacht voor de verkiezingen enorm verschilt. Bij de ene school organiseren leerlingen en docenten samen scholierenverkiezingen, bij de andere beperken docenten zich tot het uitdelen van een link naar een stemwijzer. Bij de ene school praten leerlingen en docenten uitgebreid over hun politieke zorgen, vragen en ervaringen, bij de andere worden gesprekken over controversiële (politieke) kwesties vermeden.

(3) Hoezo dit verschil? In Nederland is politieke vorming in het voortgezet onderwijs primair belegd bij het vak maatschappijleer. Dit vak richt zich op het bevorderen van kennis en denkvaardigheden. Veel docenten maatschappijleer zullen leerlingen wel ondersteunen bij het vormen en

bevragen van een mening over politieke kwesties. Het ondersteunen van leerlingen bij het leren vormen en geven van hun mening over, bijvoorbeeld, de zin(loosheid) van stemmen valt alleen niet onder hun formele taak.

(4) De wet burgerschapsvorming uit 2006 bood weinig houvast. Deze wet verplichtte scholen om actieve participatie van leerlingen te bevorderen, maar bood verder geen criteria. Als een school plastic ging prikken met leerlingen, voldeed zij formeel aan deze eis. De huidige burgerschapswet, die in 2020 door de Tweede Kamer is goedgekeurd, zet gelukkig steviger in op het bevorderen van democratische participatieve vaardigheden. Aandacht voor politieke meningsvorming die verder gaat dan ‘wat vind je van standpunt x’ is echter nog geen gemeengoed in politiek onderwijs.

(5) Nu begrijp ik heel goed dat docenten in onze afrekencultuur niet staan te popelen om hun mening te delen over politieke kwesties. Ook ben ik – net als de docenten van mijn zoon – van mening dat socialisatie in het gedachtegoed van een bepaalde politieke partij niet thuishoort in het

65 onderwijs.

(6) Toch vind ik het, met veel internationale collega-onderzoekers op het gebied van burgerschaps-onderwijs, enorm belangrijk dat er op 70 scholen aandacht is voor politieke meningsvorming.

(7) Ten eerste hoort aandacht voor politieke meningsvorming bij de kwalificerende taak van het onder- 75 wijs: elke docent is expert in een specifiek onderwerp. Met die expertise kan de docent maatschap- pijleer bijvoorbeeld leerlingen helpen om zich een geïnformeerde mening 80 te vormen over de (on)zin, (on)haal- baarheid en (on)rechtsstatelijkheid van voorgenomen beleid van politieke partijen over onderwerpen die hen bezighouden.

(8) Ten tweede hoort het bij de socialiserende taak van het onderwijs. Veel mensen bevinden zich in hun eigen politieke bubbel. Respect voor het feit dat mensen een 90 andere mening hebben dan jij, en op respectvolle wijze jouw mening uiten (zonder doodsbedreigingen) krijgt niet iedereen van huis uit mee.

Bescheidenheid over wat je niet weet 95 en de moed om je mening bij te

stellen ook niet. Juist op school kunnen leerlingen met (ouders met) verschillende politieke kleuren gezamenlijk stilstaan bij huidige en 100 wenselijke waarden en normen op het gebied van vrijheid van menings- uiting.

(9) Ten derde hoort het bij de persoonsvormende taak van het 105 onderwijs. Leerlingen en docenten maken zich allemaal zorgen over bepaalde maatschappelijke kwesties. Ze hebben allemaal een mening over hoe (weinig) zinvol het is om je stem 110 uit te brengen, en over wat er (minder) goed geregeld is in Nederland. Met een beetje geluk durven zij in onze meningen- samenleving ook af en toe aan te 115 geven dat ze ergens te weinig over weten om ergens iets van te vinden.

(10) Door in gesprek te gaan over deze zorgen, meningen, twijfels en vragen kunnen docenten leerlingen 120 ondersteunen bij het vinden van hun eigen stem. Laten we jongeren in het onderwijs dus blijven ondersteunen bij hun politieke meningsvorming, en leren hoe zij respectvol met politieke 125 meningen van anderen kunnen omgaan.

naar: Isolde de Groot

uit: Trouw, 17 maart 2021

Isolde de Groot is universitair docent burgerschapseducatie en betekenisvol onderwijs aan de Universiteit voor Humanistiek.

Tekst 2 Politiek debat hoort juist in de schoolbank

- 1p 16 Wat is de belangrijkste functie van alinea 1?
- A de opbouw van de tekst aankondigen
 - B de tekst samenvatten met een pakkend citaat
 - C het onderwerp introduceren met een toepasselijk voorbeeld
 - D het standpunt presenteren met een grappige anekdote

“Zijn docenten in 3 vwo gaven aan dat het lastig is om over politiek te praten zonder je eigen mening te delen.” (regels 3-6)
Hieruit blijkt terughoudendheid bij docenten om hun eigen mening te geven.

- 1p 17 Welke woordgroep uit de tekst geeft een directe verklaring voor deze terughoudendheid?
- A controversiële (politieke) kwesties (regels 23-24)
 - B weinig houvast (regel 41)
 - C nog geen gemeengoed (regels 55-56)
 - D onze afrekencultuur (regel 58)

- 1p 18 Welke verklaring geeft alinea 3 voor het verschil in aandacht voor de verkiezingen op middelbare scholen?
Geef antwoord in één of meer volledige zinnen.

De auteur van tekst 2 laat merken dat zij een autoriteit is op het gebied van het onderwerp van de tekst.

- 2p 19 Citeer de twee zinsgedeelten uit tekst 2 waarin dit het duidelijkst tot uitdrukking komt.

In alinea 6 tot en met 9 is sprake van een standpunt met bijbehorende argumenten. Deze kunnen worden weergegeven met behulp van de onderstaande argumentatiestructuur. Twee argumenten zijn al ingevuld.

standpunt (s)
argument 1 (a1)
subargument 1.1 (sa1.1)
argument 2 (a2)
subargument 2.1 (sa2.1) Leerlingen met verschillende politieke kleuren kunnen op school gezamenlijk stilstaan bij huidige en wenselijke waarden en normen op het gebied van vrijheid van meningsuiting.
argument 3 (a3) Het hoort bij de persoonsvormende taak van het onderwijs.
subargument 3.1 (sa3.1)

- 4p 20 Vul de argumentatiestructuur aan met de juiste informatie uit alinea 6 tot en met 9. Neem onderstaande termen over en zet het bijbehorende antwoord erachter. Geef steeds antwoord in één of meer volledige zinnen.

s:

a1:

sa1.1:

a2:

sa3.1:

- 1p 21 Wat is het belangrijkste doel van tekst 2?

Het belangrijkste doel is de lezer

- A aan het denken zetten over de vraag of het onderwijs een rol moet spelen in de politieke meningsvorming van leerlingen.
- B aan het denken zetten over de vraag of socialisatie in het gedachtegoed van een bepaalde politieke partij thuishoort in het onderwijs.
- C ervan overtuigen dat er een wet moet komen die voorschrijft op welke manier scholen aandacht moeten geven aan de politiek.
- D ervan overtuigen dat het onderwijs de belangrijke taak heeft om jongeren te helpen bij het vormen van hun politieke mening.
- E informeren over de mogelijkheden die het onderwijs heeft om leerlingen te ondersteunen bij het spreken over controversiële politieke kwesties.
- F informeren over de problemen waar docenten tegenaan lopen bij de invulling van het burgerschapsonderwijs.

Tekst 3

Tekst 3 is een reactie uit 2020 op uitspraken van minister-president Rutte over manieren waarop jongeren kunnen meepraten over de coronamaatregelen van het kabinet.

Laat jongeren eerder meedoen

(1) Toen minister-president Rutte ons als jongeren vorige week opriep om in actie te komen, moest ik direct denken aan de titel van het regeerakkoord van zijn derde kabinet: *Vertrouwen in de toekomst*. De revolutie moet volgens Rutte vanuit de nieuwe generatie komen, doordat wij met nieuwe plannen komen en deze ook uitvoeren. Maar als jongeren verantwoordelijk zijn voor de toekomst van ons land, hoe kunnen we er dan voor zorgen dat er ook naar onze ideeën geluisterd wordt? De eerste stap die de regering moet zetten is het voor jongeren mogelijk maken om burgerinitiatieven in te dienen en te ondertekenen.

(2) Sommige zaken kunnen jongeren natuurlijk lokaal aankaarten, maar veel beleid wordt gemaakt op landelijk niveau. Sinds de afschaffing van het referendum is het burgerinitiatief een van de laatste middelen waarmee individuele burgers zaken kunnen aankaarten in de Tweede Kamer. Een burgerinitiatief wordt behandeld in de Kamer als aan een aantal voorwaarden is voldaan, zoals de drempel van 40.000 handtekeningen. Niet iedereen kan een burgerinitiatief indienen en een handtekening zetten: personen onder de achttien jaar zijn uitgesloten van dit recht. Zeker nu de wil om jongeren te betrekken bij de democratie groter is dan ooit, is het tijd om die grens te

verleggen naar zestien jaar.

(3) Jongeren hebben belang bij een groot deel van het beleid. De scholierenstaking in 2019 liet zien dat jongeren betrokken willen worden bij klimaatbeleid, maar ook op thema's zoals onderwijs is de stem van jongeren onmisbaar. Zo was er in 2013 een burgerinitiatief dat een einde wilde maken aan overvolle schoolklassen, waarvoor maar net de drempel van 40.000 handtekeningen werd bereikt. Het is gek dat dit initiatief alleen ondertekend kon worden door mensen die hun schooltijd al achter de rug hadden.

(4) De meest voor de hand liggende manier om jongeren te betrekken bij democratie is om de stemgerechtigde leeftijd te verlagen, bijvoorbeeld naar zestien jaar. Omdat de stemgerechtigde leeftijd vastgelegd is in de grondwet, zou er een tweederde-meerderheid voor nodig zijn. Ook duurt het vaak jaren voordat een grondwetswijziging aangenomen is en in werking treedt. Voor het ondertekenen van burgerinitiatieven door zestien- en zeventienjarigen geldt dit gelukkig niet. Het enige wat nodig is, is een wijziging van het reglement verzoekschriften en burgerinitiatieven, en dat kan met een gewone meerderheid van stemmen. Het bizarre is dat jongeren die nog geen achttien jaar zijn, wél gewone petities mogen ondertekenen en indienen. Dat is dan wel weer vastgelegd in de

grondwet. Het zou logisch zijn om de regels voor burgerinitiatieven gelijk te trekken met die van andere petities.

80 **(5)** Het kabinet is zelf al eerder op zoek gegaan naar manieren om jongeren te betrekken bij de democratie. Vorige zomer begon de minister van Binnenlandse Zaken en
85 Koninkrijksrelaties met de opzet van een 'jongerenparlement'. Ironisch genoeg was de verschillende politieke jongerenorganisaties niet om advies gevraagd. Er volgde een
90 storm aan kritiek, waardoor het ministerie nu op zoek is naar nieuwe plannen om de nieuwe generatie meer te laten participeren. Door de oproep van de premier is deze zoek-

95 tocht in een stroomversnelling gekomen.

(6) Rutte noemt het cruciaal dat jongeren nu met oplossingen komen om sterker uit de crisis te komen. Als
100 we willen dat er ook echt geluisterd wordt naar hun ideeën, moeten we het indienen en ondertekenen van burgerinitiatieven openstellen voor zestien- en zeventienjarigen. Deze
105 simpele en snelle wijziging kan leiden tot een overvloed aan verfrissende voorstellen. Sterker nog: voor een premier die jongeren de 'revolutie' wil laten uitroepen is dit een buiten-
110 kansje. Met dit plan voegt Rutte de daad bij het woord en heeft hij pas echt 'Vertrouwen in de toekomst'.

*naar: Wouter Ubbink
uit: Trouw, 30 mei 2020*

Wouter Ubbink was van juni 2019 tot juni 2020 voorzitter van DWARS, de onafhankelijke jongerenorganisatie van GroenLinks.

Tekst 3 Laat jongeren eerder meedoen

“De eerste stap die de regering moet zetten is het voor jongeren mogelijk maken om burgerinitiatieven in te dienen en te ondertekenen.” (regels 15-19)

In alinea 3 en 4 staan argumenten voor dit standpunt.

- 3p 22 Noem drie van deze argumenten.

In alinea 3 en 4 worden drie verschillende vormen van politieke participatie door jongeren genoemd, waarbij wordt aangegeven hoe snel of op welke termijn deze vormen kunnen worden ingevoerd.

- 3p 23 Neem de nummers uit onderstaande tabel over op je antwoordblad en vul het gevraagde aan.

vorm van politieke participatie	hoe snel / op welke termijn
1a	1b is al ingevoerd
2a	2b
3a	3b

In alinea 3 en 4 wordt op twee verschillende plekken kritiek gegeven op het huidige beleid rondom politieke participatie door jongeren.

- 1p 24 Citeer twee zinnen uit alinea 3 en 4 waarin kritiek staat op dat beleid.

“Ironisch genoeg was de verschillende politieke jongerenorganisaties niet om advies gevraagd.” (regels 86-89)

- 1p 25 Leg uit waarom het ironisch is dat de verschillende politieke jongerenorganisaties niet om advies was gevraagd. Geef antwoord in één of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

“Sterker nog: voor een premier die jongeren de ‘revolutie’ wil laten uitroepen is dit een buitenkansje. Met dit plan voegt Rutte de daad bij het woord en heeft hij pas echt ‘Vertrouwen in de toekomst’.” (regels 107-112)

- 1p 26 Hoe kan dit tekstgedeelte het best worden getypeerd en waarom?
Dit kan het best worden getypeerd als
- A agressief, omdat de premier hiermee direct wordt aangevallen.
 - B cynisch, omdat de auteur weinig vertrouwen lijkt te hebben in de premier.
 - C enthousiast, omdat de auteur en de premier het uiteindelijk eens blijken te zijn.
 - D gevat, omdat de premier met zijn eigen woorden wordt geconfronteerd.

Overkoepelende vragen bij tekst 2 (Politiek debat hoort juist in de schoolbank) en tekst 3 (Laat jongeren eerder meedoen)

Alinea 1 van tekst 3 geeft een argument voor het bevorderen van democratische participatie van jongeren dat in tekst 2 nog niet is genoemd.

1p 27 Welk argument is dat?

Geef antwoord in één of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 15 woorden.

Zowel in tekst 2 als in tekst 3 wordt gepleit voor een verandering op het gebied van het betrekken van jongeren bij de democratie.

2p 28 Wie of wat moet deze verandering in gang zetten volgens tekst 2 enerzijds en tekst 3 anderzijds?

Geef antwoord door uit onderstaande zinnen de nummers over te nemen en daarachter de juiste aanvulling te noteren.

Volgens tekst 2 moet deze verandering komen vanuit ... **(2)**

Volgens tekst 3 moet deze verandering komen vanuit ... **(3)**

Stel, je overweegt als zestien- of zeventienjarige om een burgerinitiatief in te dienen, iets wat de auteur van tekst 3 zal aanmoedigen. Je moet dan twee stappen zetten: de eerste stap is weloverwogen besluiten of je dit wel of niet gaat doen, de tweede stap is het burgerinitiatief op een goede manier indienen.

Welke twee vaardigheden heb je volgens tekst 2 nodig voor de eerste stap?

2p 29 Noteer deze twee vaardigheden. Baseer je antwoord op alinea 7 tot en met 9 van tekst 2.

Gebruik voor je antwoord niet meer dan 50 woorden.

Ga loten als je iets wil doen aan ongelijkheid

(1) Discriminatie speelt een rol in basisschooladviezen, stagetoe- wijzingen, sollicitaties, toelating tot nachtclubs en in etnische profilering
5 door de politie en Belastingdienst, zoals blijkt uit een overzichtsartikel in *de Volkskrant* (Ten eerste, 6 juni 2020). Deze lijst is niet compleet. Ook op de woningmarkt en bij de
10 toekenning van beurzen en prijzen is sprake van bevooroordeelning.

(2) Alle bovengenoemde praktijken zijn expliciet verboden in de Algemene wet gelijke behandeling.
15 Maar als zo vaak biedt een verbod geen oplossing. In dit geval is dat

omdat mensen die selectiebeslis- singen nemen, hun oordeelsvermo- gen over andere mensen schromelijk
20 overschatten. Vrijwel iedereen heeft hier last van, zo blijkt keer op keer uit psychologisch onderzoek.

(3) Het is wetenschappelijk gezien vrijwel onmogelijk te voorspellen wie
25 het goed gaat doen in een opleiding of in een baan. Alleen verschillen in expertise, zoals vast te stellen met objectieve testen, hebben enige voorspellende waarde. Persoonlijk-
30 heid bijvoorbeeld, gemeten in tests of interviews, draagt niet bij. Ook inschattingen van motivatie hebben

geen toegevoegde waarde. Het is
welbekend dat 'zachte' selectie-
35 methoden, zoals interviews en
brieven, riskanter zijn dan 'harde'
methoden, zoals toelatingstesten en
examens. De vaak verafschuwde
eindtoets basisonderwijs blijkt keer
40 op keer minder te discrimineren dan
de basisschoolleerkracht. Bijkomend
probleem is dat in de meeste geval-
len vele kandidaten gewoonweg
geschikt zijn. Juist in dit soort
45 gevallen spelen vooroordelen een
grote rol en kiezen mensen kandida-
ten die het meest op henzelf lijken.
(4) Een manier om deze menselijke
fout te compenseren is positieve
50 discriminatie. Daar heb ik zo mijn
twijfels bij. In de eerste plaats is
positieve discriminatie in strijd met de
grondwet. Een man die jarenlang
keihard heeft gewerkt en gestudeerd
55 enkel vanwege zijn sekse uitsluiten
voor een bepaalde baan is discrimi-
natie.
(5) In de tweede plaats werkt positie-
ve discriminatie vaak averechts. Ze
60 veroorzaakt polarisatie tussen groe-
pen, die versterkt wordt door de
keren dat positieve discriminatie
verkeerd uitwerkt, bijvoorbeeld door
hoge uitval onder groepen die dankzij
65 quota tot opleidingen zijn toegelaten.
(6) In de derde plaats zijn quota vaak
onwerkbaar. Stel dat een gehandi-
capte witte man, een zwangere
vrouw en een Surinaamse man
70 solliciteren naar een baan. Hoe
wegen we deze achtergronden dan
mee? Aan de universiteiten worden
op dit moment alleen voor sekse
quota gehanteerd. Dit leidt logischer-

*naar: Han van der Maas
uit: de Volkskrant, 9 juni 2020*

*Han van der Maas is hoogleraar psychologie aan de Universiteit van
Amsterdam.*

75 wijs tot extra discriminatie van
andere benadeelde groepen.
(7) Een betere methode is gewogen
loting, waarbij de weging zoveel
mogelijk op objectieve criteria is
80 gebaseerd. Als het gaat om gelijk-
schakeling van groepen in de samen-
leving is deze methode op de lange
termijn effectiever en eerlijker, en
bovendien goed uitvoerbaar. Neem
85 de selectie voor een opleiding als
geneeskunde. Op basis van objectie-
ve gegevens, de resultaten op de
middelbare school en eventueel
aanvullende testen, maken we
90 bijvoorbeeld drie groepen: zeer
geschikte, geschikte en ongeschikte
kandidaten. We loten eerst in de zeer
geschikte groep, en bij voldoende
plaats ook in de geschikte groep. In
95 veel gevallen kunnen we ook kiezen
voor maar twee groepen; dan loten
we alleen uit geschikte kandidaten.
(8) In allerlei selectieprocessen in de
samenleving passen we dit al toe,
100 onder andere in het onderwijs en op
de woningmarkt. Maar ook op de
arbeidsmarkt zouden we dit vaker
moeten doen. Sollicitatiecommissies
delen kandidaten in geschiktheids-
105 groepen in, bij voorkeur zonder het
zwaar overschatte sollicitatiegesprek,
waarna via loting de toewijzing volgt.
Een afwijzing via loting is natuurlijk
zeer vervelend, zeker als dit vaker
110 gebeurt. Maar toch is dit beter uit te
leggen dan een afwijzing om
levensovertuiging, geslacht, afkomst
of ras.
(9) Gewogen loting is eerlijker, meer
115 in overeenstemming met de grondwet
en leidt op langere termijn tot gelij-
kere uitkomsten in de samenleving.

De teksten die voor dit examen gebruikt zijn, zijn bewerkt om ze geschikt te maken voor het examen. Dit is gebeurd met respect voor de opvattingen van de auteur(s). Wie kennis wil nemen van de oorspronkelijke tekst(en), raadplege de vermelde bronnen.

Het College voor Toetsen en Examens is verantwoordelijk voor vorm en inhoud van dit examen.

Tekst 4 Ga loten als je iets wil doen aan ongelijkheid

Hieronder staan in alfabetische volgorde vijf mogelijke tussenkopjes voor tekst 4:

- 1 De moeilijkheid van onbevooroordeeld oordelen
- 2 Discriminatie in het dagelijks leven
- 3 Gewogen loting als oplossing
- 4 Positieve discriminatie als oplossing
- 5 Selectie voor opleidingen en banen

3p 30 Welk tussenkopje past het best bij welk tekstgedeelte?

Neem onderstaande tabel over op je antwoordblad en noteer per tekstgedeelte het nummer van het juiste tussenkopje.

Let op: er blijft één tussenkopje over.

tekstgedeelte	tussenkopje
alinea 1 en 2	
alinea 3	
alinea 4 t/m 6	
alinea 7 t/m 9	

Stel je voor: de brugklascoördinator en directie van een havo vergaderen over de vraag of ze de toelating tot school vooral willen baseren op de uitslag van de eindtoets basisonderwijs of op de inschatting van de leerkracht van groep 8.

2p 31 Geef aan wat volgens alinea 3 het best zou zijn en waarom.

Geef antwoord door onderstaande zin over te nemen en aan te vullen tot een correcte en volledige zin.

Het best zou zijn om ... te gebruiken, want

Alinea 3 spreekt over harde en zachte selectiemethodes. Hieronder staan vier denkbeeldige situaties.

2p 32 Noteer de nummers van de situaties en geef per situatie aan of de selectiemethode *hard* of *zacht* is.

De situaties:

- 1 Faizel reageert op een woning van een verhuurder. De verhuurder kiest voor Faizel omdat hij genoeg verdient om de huur te kunnen betalen.
- 2 Kysha wil aan de kunstacademie studeren. Ze wordt niet toegelaten vanwege de toelichting op haar motivatie.
- 3 Marjolijn solliciteert bij een IT-bedrijf. Ze wordt aangenomen op grond van het aantal werkjaren in de IT en de score op een IQ-test.
- 4 Oliver gaat voor zijn opleiding stage lopen bij een hotel. Hij is uit twintig kandidaten gekozen omdat hij het best Frans en Duits spreekt.

“Bijkomend probleem is dat in de meeste gevallen vele kandidaten gewoonweg geschikt zijn.” (regels 41-44)

1p 33 Wat houdt dit bijkomend probleem in volgens tekst 4?

Wanneer vele kandidaten geschikt zijn,

- A blijkt het lastig om de uitkomsten van objectieve tests te negeren.
- B is het onmogelijk om de beste persoon te kiezen.
- C moet er extra moeite worden gedaan om een keuze te maken.
- D wordt het risico op een bevooroordeelde keuze groter.

“Een manier om deze menselijke fout te compenseren is positieve discriminatie.” (regels 48-50)

1p 34 Citeer uit alinea 1 of 2 het woord waarmee deze “menselijke fout” ook wordt aangeduid.

In alinea 4 tot en met 6 is sprake van een standpunt met drie bijbehorende argumenten. Deze argumentatiestructuur kan in onderstaande tabel worden samengevat.

standpunt	
argument 1	
argument 2	
argument 3	

2p 35 Neem de tabel over en vul het gevraagde aan.
Geef steeds antwoord in één of meer volledige zinnen.

“Aan de universiteiten worden op dit moment alleen voor sekse quota gehanteerd. Dit leidt logischerwijs tot extra discriminatie van andere benadeelde groepen.” (regel 72-76)

1p 36 Waarom kan een quotum voor sekse leiden tot extra discriminatie van andere benadeelde groepen volgens tekst 4?

Een quotum voor sekse kan leiden tot extra discriminatie, omdat

- A mensen die al benadeeld worden op basis van hun achtergrond, bij voorbaat ook nog eens minder kans maken om aangenomen te worden als ze niet hetzelfde geslacht hebben als waarvoor het quotum geldt.
- B mensen die niet behoren tot het geslacht waarvoor het quotum geldt, van tevoren geen kans meer maken om aangenomen te worden, omdat ze door hun achtergrond ook bij een andere benadeelde groep horen.
- C mensen die niet het geslacht hebben waarvoor het quotum geldt, geen kans meer maken om aangenomen te worden omdat ze door hun achtergrond automatisch bij een andere benadeelde groep horen.

tekstfragment 3

De Tweede Kamer wil loten voor universiteiten en hogescholen weer toestaan. Is dat terecht?

“Nee, ik vind loting een dom instrument dat je mensen niet kunt aandoen”, zegt Frank Ankersmit, emeritus hoogleraar intellectuele geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. “Het valt niet te verkopen dat een toekomstige student met hoge cijfers en een goede motivatie wordt afgewezen omdat hij werd uitgeloot, terwijl iemand met lage cijfers die het minder graag wil door dom geluk wel wordt toegelaten.”

naar: Alexandra van Ditmars, ‘Loten én selecteren is beter dan loten alleen’

uit: Trouw, 20 februari 2020

In alinea 7 en 8 van tekst 4 is sprake van een gewogen loting voor toelating tot het hoger onderwijs.

- 1p 37 Met welk aspect van de gewogen loting uit tekst 4 zal Frank Ankersmit uit tekstfragment 3 het eens zijn?

Uit tekstfragment 3 blijkt dat Frank Ankersmit de motivatie van een student belangrijk vindt voor de toelating tot het hoger onderwijs.

- 1p 38 Geef aan of de auteur van tekst 4 het hiermee wel of niet eens zal zijn en leg uit waarom.

Geef antwoord door onderstaande zin over te nemen en aan te vullen tot een correcte en volledige zin.

Hij zal het er ... (wel/niet) mee eens zijn, omdat

- 2p 39 Wat is de hoofdgedachte van tekst 4? Geef antwoord door onderstaande zin over te nemen en aan te vullen tot een correcte en volledige zin.

De best mogelijke oplossing om ... in ... tegen te gaan, is het toepassen van

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift.